

STODESÁTÉ NAROZENINY VÁCLAVA MENCLA

PHDR. HELENA SOUKUPOVÁ

Dne 16. ledna 2015 uplynulo 110 let od narození mimořádného vědce a interpreta architektury doc. PhDr. Ing. arch. Václava Mencla, DrSc. Jeho životní dílo je mnohostranné: byl naším předním znalcem dějin středověké i lidové architektury, metodikem a organizátorem památkové péče, systematickým vědcem a pedagogem. Odborníci zabývající se průzkumy architektury dodnes oceňují jeho přínos památkové péči a snahu o záchranu našeho architektonického dědictví.

Vztah k architektuře získal V. Mencl do vínku již při svém narození. Pocházel z rodiny, kde se stavební profese dědila po několik generací. Vrozené výtvarné a technické nadání rozvinul v letech 1923–1928 na Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství Českého vysokého učení technického v Praze u prof. Rudolfa Kříženeckého a Antonína Engela. Jeho vědeckou dráhu však zásadně ovlivnily přednášky Zdeňka Wirtha, Vojtěcha Birnbauma a Josefa Cibulky. Z Wirthova podnětu uskutečnil v létě 1925 (spolu Romanem Zalozičským) cestu po východním Slovensku, kde zaměřil a nafotografoval tamní dřevěné kostely. Kromě nich zde Mencl poznal i původní lidovou architekturu a krajinu, které mu učarovaly. Po skončení studia se v roce 1928 usadil v Bratislavě a nastoupil do Štátného referátu na ochranu pamiatok při Ministerstvu školství a národní osvěty, kde v květnu 1930 začal trvale pracovat. V témže roce spojil svou životní i profesní dráhu s Ing. Dobrosлавou Menclovou, rozenou Vavrouškovou, s níž v příštích letech vykonal průkopnickou práci na záchraně a obnově slovenských památek. Péče o ně byla tehdy na Slovensku v samých začátcích: Štátny referát na ochranu pamiatok vedl architekt Dušan Jurkovič, kterého vystřídal Jan Hofman; plastiku a malbu měl na starosti dr. Wagner a architekturu Václav Mencl. Vzpomíná, že „nebyli tehdy zedníci, kteří by uměli udělat pořádnou vápennou maltu, všude si vypomáhali cementem... na jižním Slovensku nebylo ani ostrého říčního písku; z té jemné spráše se dobrá omítka udělat nedala. A tak nás čekala dlouhá trpělivá práce praktického vyškolování od stavby ke stavbě, práce, které se zedníci bránili, protože omítky, které běží po kameni a ne podle rovné desky, pokládali za úpadek svého řemesla.“ V té době se tříbila také Menclova metoda. Zatímco Jan Hofman byl zastáncem vídeňské školy, jmenovitě Aloise Riegla, pro něhož byla hlavním kritériem hodnota stáří, z níž vyplývala metoda přísné konzervace, Mencl čistě konzervační metodu nikdy nepřijal. Z konzervačních prací před první světovou válkou si cenil Luxovy úpravy hradu v Banské Štiavnici, kterou prováděl skvěle publikovaný umělecko-historický průzkum. Ještě víc mu však otevřela oči jeho náznaková rekonstrukce kaple na hradě v Ostřihomi.

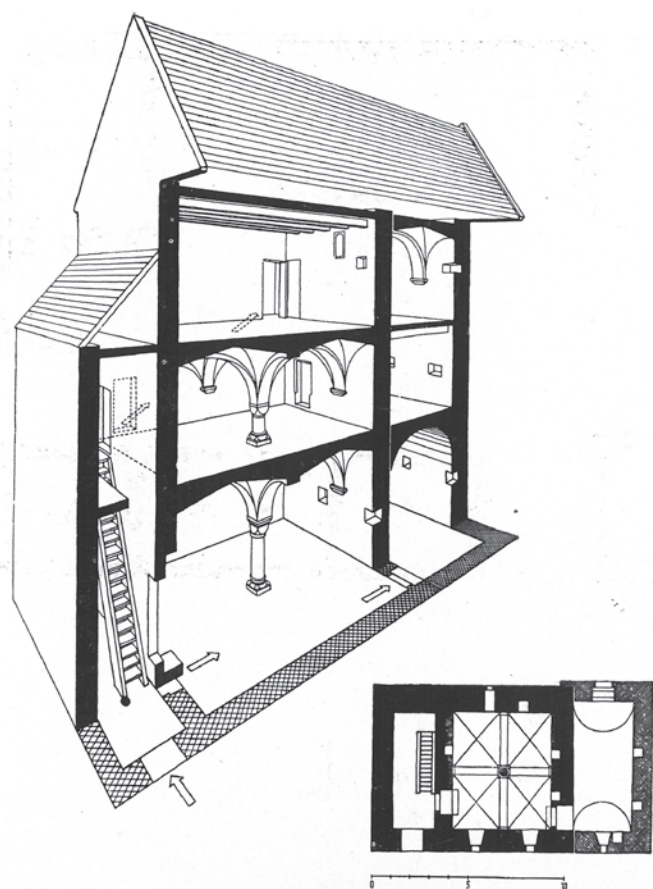
Současně s obnovou architektonických památek probíhal jejich soustavný výzkum. Zpočátku se Mencl snažil navázat na tradici českých soupisů, které na Slovensku chyběly. Spolu se ženou si však uvědomili, že na takovou práci jejich život nestačí, proto se rozhodli pro korpusy tematických celků: Dobroslava se ujala slovenských a podkarpatsko-ruských hradů, zatímco Václav si vzal na starost románskou a gotickou architekturu. Vlákem

a pěšky uskutečnili bezpočet cest, během nichž prozkoumali a zaměřili četné hrady i středověké kostely. Menclův zájem o nejstarší vrstvy architektury se neobešel bez archeologických výzkumů: v letech 1930–1931 v kostele sv. Emmerama na hradě v Nitře, kde spolu s J. Böhmem hledal kostel z doby velkomoravského knížete Pribiny; v roce 1933 s Janem Eisnerem na hradě Děvíně, kde rovněž předpokládal velkomoravské vrstvy (v obou případech se Menclův předpoklad později potvrdil). Dále v Banské Štiavnici, v premonstrátském klášteře v Bzovíku, v Bratislavě a jinde. Výsledkem intenzivní práce byla první vědecká monografie o Bratislavě (napsaná spolu s Dobroslovou Menclovou, vydaná v roce 1936) a syntetické dílo Středověká architektura na Slovensku s podtitulem Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby romanskej (1937). Šlo o první díl širše koncipované práce, jejíž druhá část měla obsáhnout architekturu gotickou. Mencl poprvé shromáždil téměř všechny

raně středověké památky Slovenska, které včlenil do vývoje umění v Podunají a do širšího kontextu evropského umění. Vyvrcholením jeho práce byla publikace Středověká města na Slovensku (1938), jež mu přinesla respekt ve vědeckých kruzích. Stal se uznávaným odborníkem konkurujícím evropským kapacitám (Gerovich, Bachmann, Donin).

Obr. 2: Starý Plzenec (okres Plzeň-město), rotunda sv. Petra, 2. polovina 10. století (foto V. Mencl).

Obr. 3: Praha, dům čp. 16/1 z konce 12. století, půdorys a podélný řez (reprofoto z článku V. Mencla, Měšťanský dům českého středověku, 1953).

Menclůva badatelská práce úzce souvisela s široce koncipovanou ochranou památek, kterou uplatňoval ve státním úřadě. Věnoval se nejen sakrálním stavbám, ale také urbanistickým otázkám a městskému opevnění, měšťanským domům i hradním zříceninám, lidové architektuře a ochraně archeologických výzkumů (jako jeden z prvních byl iniciátorem konzervace archeologického výzkumu na Děvíně). Jen v roce 1937 opravil na 22 památkových objektů a do roku 1938 obnovil na 40 dřevěných kostelů, které kdysi procházel s Romanem Založieckým. Ještě po letech na to vzpomínal: „A bylo naší pýchou, že jsme je měli na konci první republiky všechny v pořádku.“ Jednotlivé památky dokládají, že se odklonil od ryze konzervačního přístupu ve prospěch syntetické metody, která umožňovala restituci uměleckého výrazu a reagovala (jak upozornila Ingrid Ciulisová) na soudobé podněty strukturalismu.

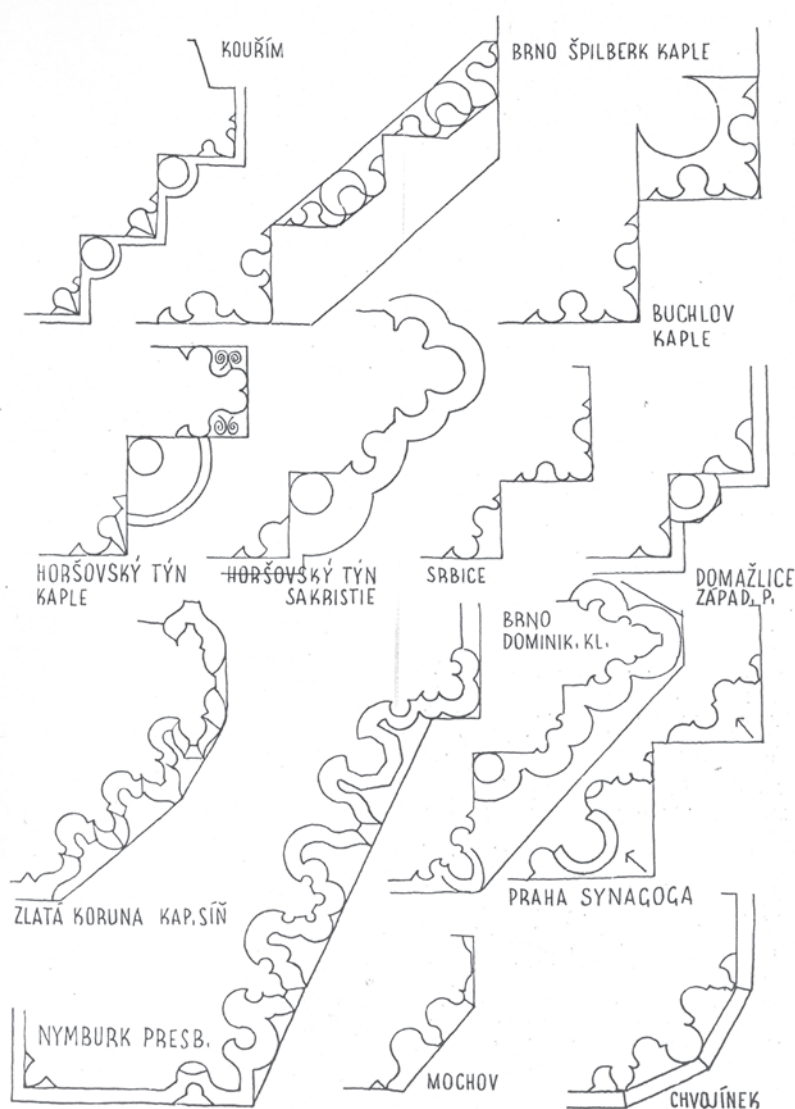
Po rozpadu Československa se Mencl v roce 1939 vrátil do Prahy. Zakotvil opět na památkovém odboru Ministerstva školství a osvěty, kde mohl uplatnit své zkušenosti ze Slovenska, a začal vyučovat na univerzitě. Na podzim 1939 však byly vysoké školy zavřeny. Obdobně jako na Slovensku zmapoval i v Čechách ro-

mánskou a gotickou architekturu a po zkušenosti se slovenským uměním ocenil zvláštní povahu české gotiky. I zde doplňoval bádání archeologickými výzkumy (kláštera v Nepomuku, hradu v Dražicích, minoritského kostela v Benešově). Zajímala ho metodika výzkumů a neustálá konfrontace výsledků s dalším postupem. Při posuzování architektury se stále více zajímal o prostorové hodnoty (architektonickou skladbu, proporcionalitu, harmonii a rytmus), jež byly určující i při obnově památek.

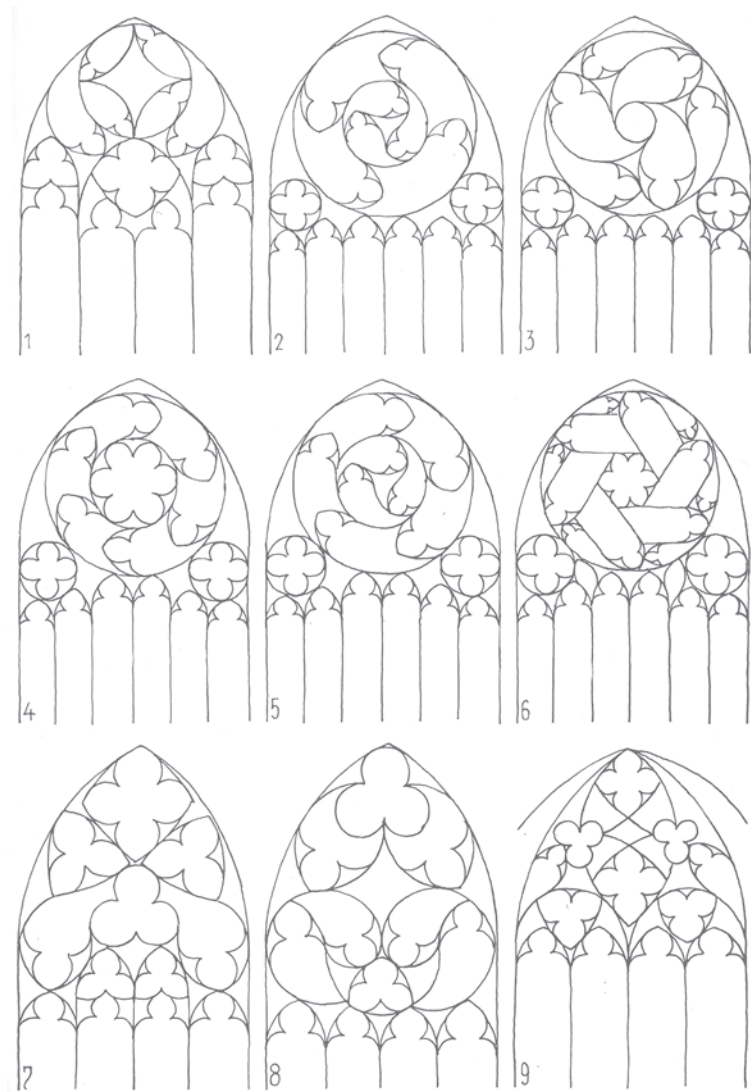
Po skončení války začal přednášet na Karlově univerzitě (1945–1951) i na univerzitě v Bratislavě (1949–1953). V listopadu 1946 byl výnosem Ministerstva školství a osvěty jmenován přednostou pravěkých, historických a uměleckých památek. Tehdy se plně uplatnily jeho pedagogické a organizační schopnosti. V roce 1947 obnovil vydávání odborného časopisu Zprávy památkové péče, který řídil do roku 1950 a do roku 1953 byl členem redakčního sboru. Na jeho stránkách dal prostor studentům, které angažoval v záchraně kulturního dědictví. Spolu s nimi zpracoval historii Znojma a Českého Krumlova, jejichž výzkum pojal komplexně jako urbanistický celek. Když pak v roce 1949 mělo Ministerstvo financí možnost poskytnout památkám větší dotaci, Měncel neprodleně vypracoval plán městských památkových rezervací. Bylo vybráno „třicet nejhodnotnějších městských celků, tedy těch měst, jež svými domy, hradbami, uličními prostory, náměstími, kostely i celou svou skladbou a plastikou vytvářejí podstatu národního uměleckého dědictví.“ Měncel pořídil jejich seznam, který na podzim 1949 vláda schválila. Ještě téhož roku rozvezl do terénu studenty, kteří popisovali vybrané objekty, jež pak technicky a rozpočtově zpracovali architekti

(Lorenz, Pelzbauer a Reichert). Do roka byly k dispozici první konzervační knihy a v roce 1950 se akce rozběhla. Z Měnclova podnětu tak Ministerstvo školství zahájilo akci, která neměla v poválečné Evropě obdoby. Koncepce městských památkových rezervací přirozeně vyplývala z Měnclovy práce o vývoji a typologii slovenských měst i z jeho studie o Výtvarném vývoji českých měst. Uvědomoval si, jaká nebezpečí městům po válce hrozí, a byl přesvědčen, že „v urbanistických otázkách je celek víc než součet částí a věci skladby, tedy proporcionalita a harmonie, že dominují nad otázkami slohovými a akademickými požadavky slohové jednoty. Ovšem že Riedlova hodnota stárí a z ní vyplývající požadavek originality díla tvořily nespornou a nepochybnou základnu všech těchto nových úvah.“ Na toto dílo teprve později navázaly ateliéry SÚRPMO.

V roce 1949 vyšla politicky zničující kritika Měnclova díla o České architektuře doby lucemburské a jejím následkem bylo, že musel opustit obě univerzity – pražskou (1951) i bratislavskou (1953); situace se změnila i na památkovém úřadě. Měncel vzpomíná, jak se potom poměry začaly komplikovat, přišly reorganizace, „malovali se organizační pavouci, v jejichž síti jsem na další vývoj toho všeho ztratil vliv. A tak byl zase čas na vědeckou práci...“. Vrhł se do studia měšťanského domu, následovaly statě o ochraně památkového fondu na Slovensku, v nichž se představil jako „suverénní znalec kulturního dědictví

Obr. 4: Portály z doby klasické a poklasické gotiky (reprofoto z článku V. Měncela, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, 1960).

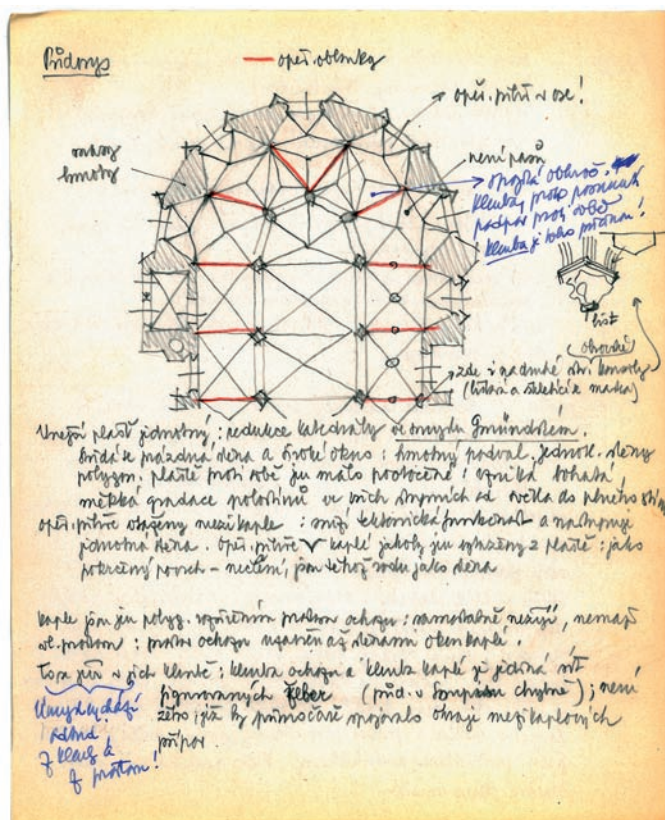
Obr. 5: Kružby Petra Parléře (reprofoto z článku V. Mencla, *Vývoj okna v architektuře českého středověku*, 1960).

Slovenska“. Letité zkušenosti s obnovou památek zúročil v několika rozměrných studiích o středověkém tvarosloví: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury (1950), Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře (1951–1952), Vývoj středověkého portálu v českých zemích (1960), Vývoj okna v architektuře českého středověku (1960), Výtvarný vývoj středověkých omítek (1968), České středověké klenby (1974). Dodnes tyto studie poskytují oporu historikům umění i pracovníkům památkové péče.

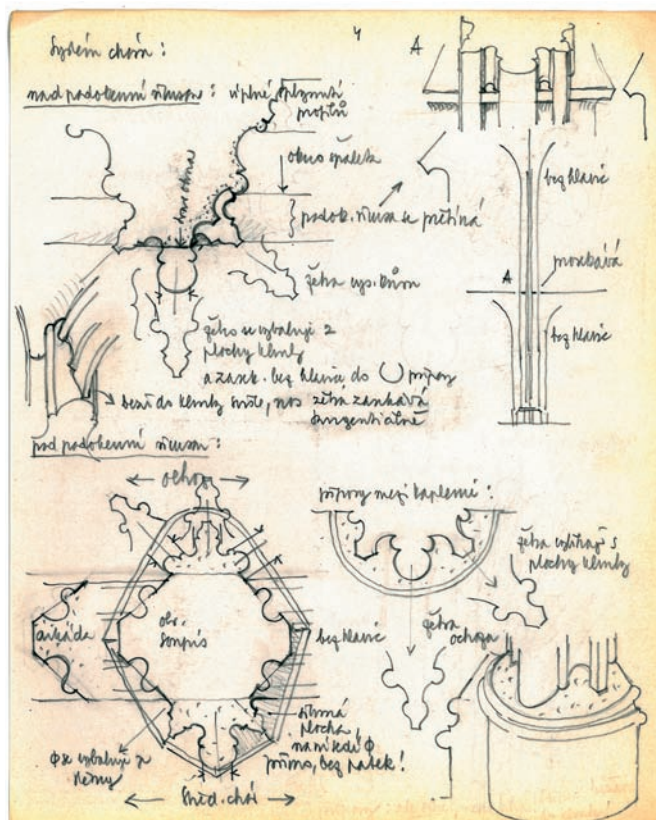
Po počátečních úspěších s obnovami Slavonic a Telče, jež byly ceněny i v zahraničí, se akce městských rezervací následkem mnoha politických změn časem zkomplikovala. Mencl si byl vědom závažnosti problematiky i toho, že „práce s památkou předpokládá složité hodnotící soudy... opřené o mnohé speciální dovednosti, správným datováním počínajíc a určením vzácnosti, ojedinělosti, typičnosti a jiných podobných hodnot končíc“. Nadále zastával metodu náznakové rekonstrukce, která však předpokládá, že dílo nejdříve dokonale historicky poznáme a „že si pak konfrontací jeho hodnot s potřebami dneška vytvoříme jasnou koncepci. K tomu je ovšem třeba souhry kultivovaného uměleckého historika s kultivovaným architektem...“. Ve shodě s Maxem Dvořákem byl toho názoru, že nové funkce se i v památce vyjadřují novou moderní formou: „Nejsme přesvědčeni, že existuje nějaká zvláštní památkářská architektura – existuje jedna jediná nová soudobá architektura, která zcela a plně vyjadřuje člověka nové doby, a jen ta je naším partnerem...“. V 60. letech se účastnil

výzkumu ohroženého Mostu a podílel se na transferu tamního děkanského kostela, který se stal mezinárodně uznávaným činem. V té době se obklopil studenty, jimž přednášel na Filmové a Divadelní fakultě Akademie múzických umění, spolupracoval s filmaři a architekty. Spolu s nimi procestoval západní Evropu a se skupinou SCARS i Persii a Přední východ. Své celoživotní dílo završil monumentální prací Dějiny lidové architektury (vyšla 1980) a dosud nevydanou prací Dějiny evropské architektury.

Měla jsem štěstí, že jako studentka dějin umění na FFUK jsem měla možnost navštěvovat Menclovy přednášky na FAMU a DAMU, účastnit se exkurzí na Slovensko a v terénu poznat jeho metodu. Na exkurzích byl milovaným učitelem, který dovedl pro věc zaujmout různorodou skupinu studentů. Vzpomínám si, že exkurze po památkách Spiše a Šariše začala ve Spišské Belé, kde nám Mencl určil úkoly: výtvarníci kreslili půdorys kostela, jeho řezy a fasády, jiní profilaci portálu, oken a další detaily, historici umění popisovali celek a pokoušeli se o jeho datování. Po hodině jsme se před kostelem sešli a společně práce vyhodnotili. Monografie kostela tak byla na světě. Na exkurzích nechyběly ani veselé příhody, když nás doc. Mencl nechal potmě večer nakreslit půdorys kostela ve Zborově. Za velkého smíchu jsme obíhali několik presbyterií, v nichž se nikdo nevyznal. Čest fakulty tehdy zachránil Václav Všetečka, který poznal, že jde o poklasický kostel s radiálním věncem kaplí. Později jsem zažila i skutečné průzkumy románské architektury v západních Čechách, hradu ve Strakonicih či hradu Lemberka. V terénu byl Mencl neomylným znalcem, který s měřičskou přesností nakreslil půdorys stavby a její detaily, skladbu

Obr. 6: Rukopisný záznam V. Mencla z průzkumu kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, půdorys chóru.

Obr. 7: Rukopisný záznam V. Mencla z průzkumu kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, systém chóru.

Obr. 8: Parléřovy klenby v chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně (foto V. Mencl).

Obr. 9: Kružba Petra Parlěře v chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně (foto V. Mencl).

hmot i jejich vzájemné vazby. Navíc celý objekt skvěle vyfotografoval. V terénu neinterpretovat, zhodnocení a závěry nechával až nakonec. Stavbu viděl v širokých souvislostech, počínaje geologií místa a krajinou s toky řek a konče jejím výkladem a zařazením do širších slohových a ideových souvislostí. Při zpracování architektury rozlišoval tři roviny výkladu: první obsahovala souhrn všech pozitivních dat, od archivních zpráv a průzkumu vlastní stavby až po vybarvení půdorysu a stanovení historického vývoje objektu. Druhá byla rovina výtvarného smyslu; proč je výtvarná forma v dané době a na daném místě taková, jaká je. A třetí rovinou byla interpretace metafyzického smyslu: jaké ideje a jaká duchovní hnutí podmínila vznik a podobu výtvarného díla. Byl toho názoru, že mladší generace roste na výsledcích generace starší a snažil se jí předat své zkušenosti. Proto také utřídil vývojové řady oken, hlavic a portálů a rozdával se svým studentům. Důkladná znalost slovenské, české i evropské architektury mu dávala velký nadhled a odpovědi na otázky, které si kladli jeho učitelé. Menclův tvůrčí duch byl vždy otevřen novým objevům i myšlenkám a připraven své názory korigovat. Jeho odkaz nesou dál jeho žáci i odborné časopisy skýtající prostor pro průzkum a poznání architektonických děl. Důkladné zhodnocení jeho všestranného díla nás však ještě čeká. Je třeba uspořádat vědecké kolokvium, které by ocenilo šíři jeho badatelského zájmu a jeho přínos v mnoha oblastech výtvarného umění. Očekává se vydání antologie z jeho děl, která by zpřístupnila méně známé a obtížně dostupné studie rozptýlené v českých a slovenských časopisech. Konečně je třeba vydat Menclovo poslední dosud nevydané dílo představující strukturální vývoj architektonické tvorby a výklad jejího smyslu – Dějiny evropské architektury. Menclovy pronikavé analýzy a interpretace nám představují vědce evropského formátu.